

Päihteiden käyttö ja palvelutarpeet vanhuudessa

– Kohti gerontologisen päihdesosiaalityön mallia (IKÄPÄ)

1. Tarkoitus ja tavoitteet

1.1 Tutkimushankkeen merkitys suhteessa nykytietämykseen sekä tutkimukselliset lähtökohdat

Eläkeikäiset suomalaiset käyttävät päihteitä, erityisesti alkoholia, enemmän kuin koskaan aikaisemmin (Tigerstedt ym. 2020). Runsaan päihteiden käytön negatiiviset vaikutukset voimistuvat ikääntymisen myötä (Cummings ym. 2006.) Siitä huolimatta ikääntyneet ovat marginaalisen pieni asiakasryhmä päihdepalveluissa eikä heidän elämäntilanteestaan, käyttötavoistaan tai palvelutarpeistaan ole juurikaan tutkimustietoa (Kuussaari ym. 2021). Gerontologisessa sosiaalityössä on monipuolista vanhuutta elämänvaiheena koskevaa asiantuntemusta, mutta välineitä päihteiden käytön kartoittamiseen ja tuentarpeen arviointiin tarvitaan lisää (ks. Karlsson & Gunnarsson 2018; Rossi ym. 2022). Tämä hanke pureutuu päihteiden käyttöön ja palvelutarpeisiin vanhuudessa.

Hankkeessa viitataan ikääntyneillä vanhuuseläkeikäisiin, joista valtaosa kuuluu toisen maailmansodan aikana tai sen jälkeisinä vuosikymmeninä 1939–1950 syntyneisiin “suuriin sukupolviin”. Suuret sukupolvet ovat eläneet aikaisempia sukupolvia vauraampia aikoja, minkä myötä päihteiden käyttö on arkipäiväistynyt (Kuerbis 2019; Kuussaari ym. 2021). Kansainvälisessä tutkimuksessa ikääntyneiden päihteiden käytön kasvua luonnehditaan jopa epidemiana (Chhatre ym. 2017; Mattson ym. 2017). Suomessa eläkeikäiset miehet käyttävät alkoholia naisia useammin, mutta naisten juominen on lisääntynyt miehiä enemmän. 1990-luvun alusta alkoholia käyttävien 65–84-vuotiaiden naisten osuus on kasvanut 38 prosentista yli 60 prosenttiin (Tigerstedt ym. 2020). Lääkkeiden päihdyttävä käyttö on yleisempää nuoremmilla, mutta yli 65-vuotiaista seitsemän prosenttia oli käyttänyt tuoreimman päihdetapauskannan mukaan lääkkeitä päihtymistarkoituksessa viimeisen vuoden aikana. Sen sijaan kannabiksen käyttö näyttää olevan ikääntyneiden ryhmissä harvinaista. (Kuussaari ym. 2021.)

Vaikka kaikenlainen päihteiden käyttö ei ole haitallista, runsas käyttö vaikuttaa negatiivisesti terveyteen ja hyvinvointiin, ja samalla kasvaa riski joutua kaltoinkohtelun ja väkivallan uhriksi (Storey 2020). Muita riskejä ovat kasvava tarve käyttää terveydenhuollon päivystyspalveluita, rikosseuraamukset, lääkkeiden ja päihteiden yhtäaikaisen käytön terveydelle haitalliset vaikutukset, loukkaantumiset ja päihteisiin liittyvien sairauksien lisääntyminen (Chhatre ym. 2017; Mattson ym. 2017). Käytön negatiiviset vaikutukset ilmenevät ikääntyneillä nuorempia nopeammin ikääntymisen aiheuttamien ruumiillisten muutosten, kuten lihassmassan vähenemisen, vuoksi (Cummings ym. 2006). Runsaaseen käyttöön liittyviä hyvinvointia heikentäviä ikäsidonnoisia tekijöitä ovat myös yksinäisyys, masennus, kokemus heikosta terveydestä sekä muistisairaudet (Kuussaari ym. 2021). Tuen tarve kasvaa päihteitä käyttävillä ikääntyneillä omaa ikäryhmää varhaisemmassa vaiheessa (Vilkko ym. 2013).

Päihteiden käytön yleisyydestä ja käytön aiheuttamista haitoista huolimatta päihdepalveluissa asiointi vähenee iän myötä. Ikääntyneet kuitenkin hyötyisivät palveluista siinä missä nuoremmatkin (Wadd & Galvani 2014). Vuoden 2015 päihdetapauskannan mukaan päihde-ehdoisista asioinneista kolmannes koski yli 55-vuotiaita, mutta vain pieni osa asioinneista

tapahtui päihdehuollon erityispalveluissa: 65–74-vuotiaiden kohdalla 17 prosenttia ja yli 75-vuotiaiden kohdalla 10 prosenttia (Kuussaari ym. 2021). Mitä vanhemmasta ikäluokasta on kyse, sitä suurempi osa päihde-ehtoisista asioinneista sijoittuu sosiaalipalveluihin. Myös terveydenhuollossa tapahtuvat päihde-ehtoiset asioinnit vähenevät iän kasvaessa. Kuussaari ja kumppanit (2021, 64–65) toteavat, että iäkkäimmille ryhmille ei ole tarjolla juuri lainkaan päihdehuollon erityispalveluita, ja palveluiden pyrkimyksenä on enemmän tilanteen ylläpitäminen kuin kuntoutus.

Ikääntyneiden päihde-ehtoisia asiointeja toteutuu siis eniten sosiaalipalveluissa ja erityisesti kotihoidossa. Tämä aiheuttaa erityisosaamisen tarvetta sosiaalipalveluihin lähtien haitallisen käytön tunnistamisesta elämäntilanteen kokonaisvaltaiseen kartoittamiseen ja palveluohjaamiseen. Palveluihin hakeutuminen päihteiden käytön vuoksi saatetaan kokea häpeällisenä, erityisesti jos tuen tarvitsija on nainen (Virokannas 2017; Karttunen 2019). Päihteiden käyttöä ei siten välttämättä oteta puheeksi asiakkaan aloitteesta. Käytöstä juontuvia oireita saatetaan tulkita muista sairauksista, iästä tai vaikeasta elämäntilanteesta johtuviksi, jolloin käyttö jää tunnistamatta (Wadd & Galvani 2014; Rossi ym. 2022).

Ikääntyneiden kodeissa tapahtuvat palvelukohtaukset voivat mahdollistaa haitallisen päihteiden käytön huomaamisen. Keskeisessä asemassa ovat tällöin kotihoidon työntekijät. Heillä ei kuitenkaan välttämättä ole aikaa tai osaamista lähteä selvittämään kokonaistilannetta ja kartoittamaan palvelutarpeita (Kuussaari ym. 2021). Omaishoitajaliiton (2020) tekemän kyselyn mukaan kotihoidon työntekijöistä vajaa kolmannes oli kohdannut työssään omaishoivaa tarvitsevia, joiden arvioitiin käyttävän kohtuukäyttöä runsaammin alkoholia. Reilu kolmannes puolestaan raportoi kohdanneensa runsaasti alkoholia käyttäviä omaishoitajia.

Aikaisempi ikääntyneiden päihteiden käyttöä tarkasteleva tutkimus Suomessa on määrällisesti vähäistä ja keskittyy rajallisiin näkökulmiin. Eniten on tutkittu alkoholinkäytön yleisyyttä, muutosta sekä terveysriskejä (Immonen ym. 2011; Tigerstedt ym. 2020). Muutamia tutkimuksia on tehty iäkkäiden omasta näkökulmasta (Haarni & Hautamäki 2008; Immonen ym. 2010). Palvelujärjestelmä, kokemukset päihdepalveluiden käytöstä tai ammattilaisten näkökulmat ovat olleet harvoin tutkimuksen kohteena (Gunnarsson 2012).

Tämän hankkeen tavoitteena on vastata ikääntyneiden päihteiden käyttöä koskevan tutkimuksen puutteisiin ja tuoda piiloon jäänyttä ilmiötä sekä siihen nivoutuvaa palvelutarvetta näkyväksi. Käytännön kehittämistavoitteena on luoda pohja gerontologisen päihdesosiaalityön mallille, joka vastaisi kokonaisvaltaisesti päihteitä runsaasti käyttävien ikääntyneiden palveluiden ja tuen tarpeisiin. Keskeisinä aineistoina hyödynnetään aikaisemmin Suomessa toteutettuja määrällisiä tiedonkeruita, joissa ilmiötä koskevaa tietoa on saatavilla, mutta sitä ei ole iäkkäiden päihteiden käytön näkökulmasta juurikaan tarkasteltu. Tarkastelun osalta tehdään yhteistyötä Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) tutkijoiden kanssa.

Hankkeessa kerätään myös uutta laadullista aineistoa ikääntyneille suunnattujen palveluiden työntekijöiltä ja asiakkailta. Helsingin kaupungin Tulevaisuuden sote-keskus –hankkeessa on kehitetty ainoana Suomessa mielenterveyttä tukevia ja päihteiden käytön ongelmia huomioivia sosiaalisen kuntoutuksen palveluita ikääntyneille. Palveluiden kehittämistä pohjustavassa selvityksessä projektiasiantuntija Maarit Ajalin (2017) tuo esiin, että iäkkäät henkilöt eivät saa palvelutarpeen arviointia tai ylipäätään palveluja mielenterveys- tai päihdeongelmiin yhtä helposti kuin fyysisiin ongelmiin. Sitten hankkeessa on käynnistetty palveluita, joiden

työntekijöitä ja asiakkaita haastatellaan tässä tutkimuksessa. Toisena kumppanina toimii Keski-Uudenmaan hyvinvointialue (Keusote), jonka kotihoito osallistuu tähän tutkimukseen. Keusotessa on luotu laaja yli 40 eri rekisteriä kokoava aineisto, jonka pohjalta on selvitetty ketkä kuuluvat siihen kymmenykseen, joiden palvelutarpeisiin vastaamisesta syntyy suuri osa sosiaali- ja terveyspalveluiden kustannuksista. Alustavien tulosten mukaan iäkkäät henkilöt, joilla on mielenterveys- ja päihdeongelmia sekä somaattinen sairaus, ovat yksi osa tätä joukkoa (Laitinen-Parkkonen 2023, suullinen tieto).

1.2 Tutkimuskysymykset ja/tai hypoteesi(t)

Hankkeen taustaoletuksena on tutkimusperustainen ymmärrys vanhuudesta, hoivasta (Zechner ym. 2022) ja päihteiden käytöstä: ikääntyneiden haitallisesta päihteiden käytöstä tarvitaan tietoa, tuen tarpeet eivät ole riittävän hyvin hyvinvointipalvelujärjestelmän tiedossa ja gerontologiseen sosiaalityöhön tarvitaan toimintamalleja päihteiden käyttöä koskevien ongelmien ja tuentarpeiden huomioimiseen. Hankkeen tutkimuskysymykset ovat seuraavat:

1. Kuinka laajaa ikääntyneiden haitallinen päihteiden käyttö on ja miten se ilmenee Suomessa?
2. Millaisia palvelutarpeita ikääntyneiden päihteiden käyttöön liittyy ja miten olemassa olevat palvelut vastaavat tarpeisiin?
3. Minkälaisia kokemuksia palveluihin pääsystä, palveluiden käytöstä ja palveluissa työskentelystä on ikääntyneille suunnattujen päihteiden käytön huomioivien palveluiden ammattilaisilla ja asiakkailla?
4. Millaisena ikääntyneiden asiakkaiden päihteiden käyttö ja palvelutarpeet näyttäytyvät kotihoidon työntekijöiden työssä?
5. Millaista gerontologista päihdesosiaalityötä tulisi kehittää valtakunnallisesti ja mikä sen roolin tulisi olla suhteessa päihdepalveluihin laajemmin?

Kysymystä 1 käsitellään olemassa olevien kotimaisten määrällisten aineistojen ja kansainväliseen tutkimukseen perustuvan, hankkeessa laadittavan, kirjallisuuskatsauksen avulla. Kysymyksen 2 kohdalla hyödynnetään sekä aikaisempaa GERIT (Gerontologinen sosiaalityö) -hankkeessa kerättyä asiakasasiakirja-aineistoa, tilasto- ja tutkimusmateriaalia sekä tässä hankkeessa kerättävää uutta laadullista aineistoa. Kysymys 3 koskee erityisesti Helsingin aluetta, jossa on jo kehitetty ikääntyneiden päihteiden käytön huomioivia palveluita. Keskiössä ovat näiden palveluiden työntekijöiden ja palveluiden käyttäjien näkökulmat ja kokemukset. Kysymystä 4 tarkastellaan Keusoten kotipalvelun työntekijöiltä kerättävällä aineistolla. Kysymyksen 5 tarkastelu perustuu tutkimustehtävien 1–4 tuottaman tiedon jatkoanalysoimiseen ja soveltamiseen.

1.3 Tutkimuksen avulla syntyvät tutkimustulokset ja niiden tieteellinen vaikuttavuus, mahdollisuus tieteellisiin läpimurtoihin ja tutkimuksen uudistumiseen

Hanke tuottaa uutta tietoa ikääntyneiden päihteiden käytöstä, siitä aiheutuvista ongelmista ja haittojen yleisyydestä ja laadusta, palveluiden tarpeesta ja katvealueista suomalaisessa hyvinvointipalvelujärjestelmässä sekä olemassa olevien palveluiden käyttäjien ja palveluissa työskentelevien kokemuksista. Kartoittamalla ja analysoimalla nykytilannetta ja palvelutarpeita saadaan valmiuksia erityisen gerontologisen päihdesosiaalityön mallin kehittämiseen. Hankkeessa tuotettavan tiedon avulla vankistetaan ikääntyneiden päihteiden käyttöä koskevaa sosiaalitieteellistä tutkimusta, mikä on ollut toistaiseksi vähäistä.

1.4 Haun erityistavoitteet

Hanke sijoittuu vuoden 2023 haun painoalueista erityisesti alueelle neljä, sillä hankkeessa kartoitetaan päihteitä käyttävien ikääntyneiden palvelutarpeita ja palveluiden katvealueita. Hanke käsittelee osittain painoaluetta kuusi, sillä hankkeessa kerätään aineistoa ikääntyneiltä palveluiden käyttäjiltä itseltään sekä hyödynnetään olemassa olevaa asiakirja-aineistoa. Hankkeen tavoitteena on luoda pohja gerontologisen päihdesosiaalityön kehittämiseksi, minkä myötä hanke kohdentuu myös painoalue viiden kohtaan ”innovaatiot sosiaalityössä”. Hankkeessa tehdään yhteistyötä erityisesti kahden alueen, Helsingin ja Keusoten, kanssa, mikä palvelee ensisijaisesti näiden alueiden palvelurakennetta ja toimintatapoja. Hankkeessa tuotettava uusi tieto on kuitenkin hyödynnettävissä myös muilla alueilla, mitä pyritään edistämään yhteisten seminaarien, työpajojen ja tiedottamisen avulla. Hankkeessa saatavaa uutta tietoa hyödynnetään myös sosiaalityön akateemisessa koulutuksessa valtakunnallisesti.

2. Toteutus

2.1 Työsuunnitelma ja aikataulu:

Hanke toteutetaan aikavälillä 8/2023–7/2025. Se koostuu neljästä työpaketista:

Työpaketti 1: Tutkimuksen valmistelu ja aineistonkeruu

- A) Aiheeseen soveltuvan määrällisen aineiston kartoitus ja saatavuuden selvittäminen sekä tarvittavien lupien hankkiminen. Vastuuhenkilöt: tutkija 1 yhteistyössä THL:n yhteistyökumppanin kanssa.
- B) Tutkimuslupien hankkiminen laadullista aineistonkeruuta varten Helsingin kaupungilta ja Keusotelta. Aineistonkeruun yksityiskohtainen suunnittelu. Vastuuhenkilö: tutkija 3.
- C) Laadullisten haastatteluiden tekeminen työntekijöille (arviolta 25 yksilöhaastattelua ja kolme fokusryhmäkeskustelua) ja ikääntyneille asiakkaille (arviolta 20 haastattelua). Vastuuhenkilöt: tutkijat 1 ja 3.
- D) Kansainvälisen systemaattisen kirjallisuuskatsauksen valmistelu: tietokantojen ja hakusanojen valinta sekä katsaukseen sisällytettävän materiaalin alustava läpikäynti. Vastuuhenkilöt: vastuullinen johtaja ja hänen työparinsa.

Työpaketti 2: Aineistojen analysointi

- A) Määrällisten aineistojen alustava analysointi ja relevanttien osioiden poimiminen jatkokäsittelyyn sekä valittujen aineistojen kvantitatiivinen analyysi. Vastuuhenkilöt: tutkija 1 yhteistyössä THL:n yhteistyökumppanin kanssa.
- B) Laadullisten aineistojen sisällönanalyysi. Vastuuhenkilöt: tutkijat 2 ja 3.
- C) Kirjallisuuskatsauksen aineiston valikointi ja analysointi. Vastuuhenkilöt: vastuullinen johtaja ja hänen työparinsa.

Työpaketti 3: Tulosten julkaiseminen ja vuorovaikutus käytännön toimijoiden kanssa

- A) Tutkimusraporttien laatiminen ja julkaisu: vähintään 5 kpl tieteellisiä julkaisuja kotimaisissa ja kansainvälisissä aikakauslehdissä sekä ammattilaisille suunnattuja julkaisuja sosiaalityön ja gerontologian alan lehdissä. Vastuuhenkilöt: Vastuullinen johtaja ja koko tutkimustiimi.

- B) Kaikille avointen webinaarien ja kohdennettujen työpajojen järjestäminen sekä yhteistyökumppaneiden että muiden hyvinvointialueiden gerontologisen sosiaalityön toimijoiden kanssa. Vastuuhenkilö: tutkija 2.
- C) Gerontologisen päihdesosiaalityön mallin luonnostelu, sen sijoittaminen Innokylään avoimesti saataville ja tutkimustulosten integrointi sosiaalityön opetukseen. Vastuuhenkilö: tutkija 2.

Työpaketti 4: Hankkeen johtaminen

- A) Hankkeen vastuullinen johtaja vastaa tutkimusryhmän koordinoinnista ja hankkeen etenemisestä suunnitelmien mukaisesti hankehakemuksessa esitetystä aikataulusta.
- B) Hankkeelle perustetaan ohjausryhmä, jonka jäsenet koostuvat sekä aihealueen kannalta relevanteista senioritutkijoista että käytännön kehittämistyön kannalta keskeisistä yhteistyökumppaneista. Ryhmän tarkoituksena on tukea hankkeen johtamista sekä tutkimustavoitteiden saavuttamista. Ryhmä kokoontuu kahdesti vuodessa. Ryhmän jäsenet ovat tutkimusprofessori Pekka Hakkarainen, THL, erikoistutkija Kristiina Kuussaari, THL, Tutkimus- ja kehittämisjohtaja Pirjo Laitinen-Parkkonen, Keusote ja gerontologisen sosiaalityön päällikkö Marko Timonen, Helsingin kaupunki.
- C) Hankkeen projektiryhmään osallistuvat kaikki hankkeen tutkijat. Säännöllisesti kokoontuvassa ryhmässä suunnitellaan hankkeen käytännön toteutusta, työnjakoa, julkaisujen laatimista ja tulosten soveltamista käytännön kehittämistyöhön.

TYÖPAKETTI / AIKATAULU	SYKSY 2023– KEVÄT 2024				SYKSY 2024–KEVÄT 2025			
1. TUTKIMUKSEN VALMISTELU JA AINEISTONKERUU	x	x	x	x				
2. AINEISTOJEN ANALYSOINTI		x	x	x	x	x		
3. TULOSTEN JULKAISEMINEN JA VUOROVAIKUTUS					x	x	x	x
4. HANKKEEN JOHTAMINEN	x	x	x	x	x	x	x	x

2.2 Tutkimusaineisto (data ja materiaali), tutkimusmenetelmät ja tutkimusympäristö:

Hankkeessa hyödynnetään sekä valmiita määrällisiä ja laadullisia aineistoja että kerätään uusia laadullisia aineistoja. Määrällisten aineistojen avulla vastataan kysymyksiin siitä, millaisesta ilmiöstä ikääntyneiden päihteiden käytössä on kyse. Laadullisten aineistojen avulla syvennetään ilmiöstä rakentuvaa kuvaa ja saadaan esiin ikääntyneiden kanssa työskentelevien ammattilaisten ja palveluiden käyttäjien näkökulmaa. Koko tutkimusryhmällä on pääsy ja käyttöoikeus hankkeessa kerättyyn aineistoon.

Ajankohtaisin määrällinen yksilötasoinen aineisto saadaan meneillään olevasta Terve Suomi -tutkimuksesta, joka on THL:n toteuttama laaja-alainen väestötutkimus Suomessa asuvien 20 vuotta ja sitä vanhempien aikuisten terveydestä, hyvinvoinnista ja palveluiden käytöstä. Terve Suomi -tutkimuksessa yhdistyy kaksi THL:n aikaisempaa tutkimustraditiota, FinTerveys (vuosilta 2017–2021) ja FinSote (vuosilta 2010–2021), joiden avulla voidaan muodostaa vertailukelpoinen aineisto ajallisen muutoksen analysointiin. Terve Suomi -tutkimuksen yksilötasoinen aineisto valmistuu syksyllä 2023.

Palvelujärjestelmätason määrällistä aineistoa saadaan THL:n Vanhuspalvelujen tila -kyselystä (Vanpal), jolla seurataan vanhuspalvelulain toteutumista toimintayksiköissä valtakunnallisella tasolla. Vuoden 2021 kierroksella kysyttiin ensimmäistä kertaa tarkemmin päihdehuollon toteuttamisesta toimintayksiköissä ja pyydettiin arviota kotohoidon asiakkaiden päihdeongelmien yleisyydestä. Vuoden 2025 kyselykierroksella jatketaan päihdetyön selvittämistä, ja käsillä olevan hankkeen tuloksista tulee olemaan erityinen hyöty Vanpal-kyselyn päihdeteeman kehittämiseksi.

Helsingin kaupungin Tulevaisuuden sote-keskuksen ikääntyneille suunnattujen sosiaalisen kuntoutuksen palveluiden työntekijöille järjestetään fokusryhmäkeskusteluja (arviolta 3 kpl) koskien kokemuksia palveluiden toteuttamisesta sekä näkemyksiä tulevaisuuden tarpeista. Palveluita käyttäneitä ikäihmisiä haastatellaan (arviolta 20 kpl) heidän kokemuksistaan palveluiden käyttäjinä sekä elämäntilanteesta laajemmin. Keusoten kotihoidon työntekijöille järjestetään haastatteluja (arviolta 25 kpl), joiden tavoitteena on lisätä ymmärrystä piiloon jäävistä ikääntyneiden päihdeiden käyttöä koskevista palvelutarpeista. Aineistoja analysoidaan kontekstin huomioivalla sisällönanalysilla (esim. Ruusuvoori ym. 2019). Valmiina laadullisena aineistona hyödynnetään soveltuvin osin GERIT-tutkimushankkeessa (VN/25316/2020) kerättyä aineistoa. Aineisto koostuu gerontologisen sosiaalityön asiakasasiakirjoista sekä ikääntyneiden haastatteluista. Aineistosta otetaan tarkemman tarkastelun kohteeksi päihdeiden käytön kannalta relevantit kohdat.

2.3 Riskien arviointi ja vaihtoehtoinen toteutustapa

Keskeisimmät riskit hankkeen onnistumisen kannalta liittyvät aineistojen hankintaan; niiden laatuun ja riittävyteen, jotta tutkimuskysymyksiin voidaan vastata kattavasti. Hankkeessa hyödynnettäviä määrällisiä aineistoja ei ole laadittu juuri tässä hankkeessa tarkasteltavia kysymyksiä varten, vaan niistä etsitään hankkeen kannalta merkittävät osuudet. Uuden aineistonkeruun osalta kohderyhmään kuuluvien ikäihmisten tavoittaminen ja tutkimukseen mukaan saaminen voi olla haasteellista. Tutkimuksen tarkoitus tulee voida esittää siten, että he kokevat osallistumisen mielekkäänä ja vaivattomana. Tutkimusryhmän jäsenillä on pitkäaikainen kokemus aineistojen keräämisestä haavoittuvissa elämäntilanteissa (ks. Virokannas ym. 2020) olevien ihmisten kanssa, ja riskitekijöitä osataan etukäteen huomioida. Työkiireet voivat hankaloittaa työntekijöiden osallistumista, mutta sitä voi helpottaa organisaatioiden sitoutuminen ja tuki työajan järjestämiselle.

3. Hakija, tutkimusryhmä ja yhteistyötahot

3.1 Tutkimushankkeessa työskentelevät henkilöt ja heidän hankkeen toteuttamisen kannalta keskeiset ansiot:

Hankkeen tutkimusryhmän jäsenillä on vankka akateeminen kokemus päihde-, gerontologisen - ja laajemmin sosiaalityön tutkimuksen tekemisestä. Osaamista on sekä laadullisten että määrällisten metodien käytöstä. Ryhmä koostuu vastuullisesta johtajasta, hänen työparistaan, kolmesta tutkijasta, jotka ovat akateemisella urallaan eri vaiheissa sekä tutkimuskoordinaattorista. Siten hanke tarjoaa mahdollisuuden myös akateemiseen urakehitykseen.

Vastuullinen johtaja VTT, dosentti Elina Virokannas toimii Helsingin yliopistossa sosiaalityön tieteenalavastaavana. Hänellä on yli 14 vuoden kokemus akateemisesta työskentelystä sosiaalityön tieteenalalla sekä Helsingin että Jyväskylän yliopistoissa. Hän on tutkinut 20 vuoden ajan haavoittuvissa elämäntilanteissa olevien huumeiden käyttäjien ja hyvinvointipalvelujärjestelmän välisiä kohtaamisia (esim. Virokannas 2017; 2020; Kuronen ym. 2021). Virokannas on työskennellyt kahdessa Suomen Akatemian rahoittamassa tutkimushankkeessa. Vuonna 2019 hän sai haavoittuvuuden käsitettä koskevalla julkaisullaan (Virokannas ym. 2020) Euroopan sosiaalityön tutkimuksen seuran myöntämän vuotuisen “merkittävimmän eurooppalaisen sosiaalityön tutkimuksen” palkinnon. Virokannas johtaa hanketta osana akateemista toimeansa (1,5 kk hankeen rahoituksella). Hän vastaa erityisesti kirjallisuuskatsauksen toteuttamisesta sekä osallistuu kaikkien työpakettien toteutukseen.

Vastuullisen johtajan työpari YTT, dosentti Minna Zechner työskentelee sosiaali- ja terveystieteiden apulaisprofessorina Helsingin yliopistossa. Hänen tutkimuksensa on kohdistunut ikääntyneisiin, etenkin hoivan ja palvelujen kysymyksiin (esim. Zechner ym. 2022). Hän johti VTR-rahoitteen Gerontologisen sosiaalityön hankkeen (GERIT) työpakettia Lapin yliopistossa ja johtaa parhaillaan vanhushoivan kustannuksiin kohdentuvaa työpakettia Strategisen Neuvoston rahoittamassa hankkeessa. Zechner on toiminut Janus-lehden päätoimittajana (2020–2022) ja toimii International Journal of Care and Caring -lehden toimittajana (2023 alkaen). Zechner osallistuu hankkeen johtamiseen osana akateemista toimeansa (1,5 kk hankkeen rahoituksella) ja vastaa Virokannaksen kanssa kirjallisuuskatsauksen toteuttamisesta sekä osallistuu kaikkiin työpaketteihin.

Tutkija 1: Aloitteleva väitöskirjatutkija Ilona Kaitala on sosiaalityön tieteenalalta kesällä 2023 valmistumassa oleva maisteri ja sosiaalityöntekijä. Hänen maisterintutkielmansa käsittelee koronaepidemian vaikutuksia päihdepalveluiden asiakkaille Turun seudulla. Kaitala toimi syksyllä 2021 korkeakouluharjoittelijana THL:n Päihde- ja riippuvuudet -yksikössä ja osallistui samaa aihetta käsittelevän julkaisun laatimiseen (Kaitala, ym., 2021). Kaitala on työskennellyt opintojen ohella sijaispäteväenä sosiaalityöntekijänä nuorten- ja aikuissosiaalityön kentällä. Kaitala työskentelee hankkeessa 100-prosenttisesti koko hankkeen keston ajan ja keskittyy erityisesti määrällisten aineistojen kartoittamiseen ja analysointiin.

Tutkija 2: Postdoc-tutkija, YTT Teija Karttunen työskentelee sosiaalityön ma. yliopistonlehtorina Turun yliopistossa ja siirtyy syksyllä Helsingin yliopistoon vastaavaan tehtävään. Karttusen tutkimus on kohdentunut päihdeongelmiin ja niiden psykososiaaliseen hoitoon huomioiden erityisesti sukupuolinäkökulma (Karttunen 2019; 2021a, 2021b). Karttusella on pitkä käytännön sosiaalityön työkokemus sekä asiakastyöstä että johtamisesta päihdepalveluissa. Parhaillaan Karttunen on mukana VTR-rahoitteisessa rikostaustaisia naisia, traumakokemuksia ja nais erityisten palveluiden kehittämistä käsittelevässä RITA-hankkeessa. Karttunen työskentelee tässä hankkeessa 8/2024–7/2025 50-prosenttisesti ja keskittyy erityisesti laadullisten aineistojen analysoimiseen ja julkaisujen laatimiseen sekä tulosten soveltamiseen käytäntöön.

Tutkija 3: Yliopistotutkija, VTT, dosentti Anna Leppo työskentelee yhteiskuntapolitiikan ma. yliopistonlehtorina Helsingin yliopistossa. Leppo on tutkinut asiakaskokemuksia ja palveluiden laatua sosiaali- ja terveydenhuollossa (esim. Leppo & Perälä 2017; 2022; Perälä & Leppo 2022). Leppo johti 2020–2022 Alkoholitutkimussäätiön rahoittamaa hanketta, jossa tutkittiin päihdeongelmaisten ihmisen asemaa sote-palvelujärjestelmässä. Leppo on työskennellyt myös

sosiaalialan järjestöissä asiantuntijana kehittäen päihdeongelmaisten ja asunnottomien ihmisten sosiaalipalveluita. Leppo toimii vuosina 2023–25 osa-aikaisesti tutkijana Koneen säätiön rahoittamassa hankkeessa, jossa tarkastellaan asiakaskokemuksia terveydenhuollossa. Leppo työskentelee tässä hankkeessa 8–12/2023 25-prosenttisesti, 1–6/2024 50-prosenttisesti, 7–12/2024 75-prosenttisesti ja 1–6/2025 100-prosenttisesti. Hän osallistuu erityisesti laadullisten aineistojen keräämiseen, analysointiin ja julkaisujen laatimiseen.

Tutkimusavustaja: Hankkeeseen palkataan 50-prosenttisesti työskentelevä tutkimuskoordinaattori, joka keskittyy erityisesti viestintään – internetsivujen ylläpitoon, tiedotukseen – sekä seminaarien ja työpajojen järjestelyyn.

3.2 Yhteistyötahot

Hankkeen keskeisinä yhteistyökumppaneina toimivat Helsingin kaupungin Tulevaisuuden sote-keskus –hanke, Keusoten tutkimus- ja kehittämistoimi sekä THL:n Päihteet- ja tupakka tiimi. Yhteistyö on käynnistynyt jo hankehakemusta tehtäessä ja se jatkuu koko hankkeen ajan koskien sekä tutkimuksen toteutusta että tulosten hyödyntämistä käytännössä.

Tulevaisuuden sote-keskus –hankkeen yhdyshenkilönä toimii projektiasiantuntija Maarit Ajalin, joka on ollut keskeisessä asemassa uusien iäkkäille suunnattujen mielenterveyttä tukevien ja päihteiden käytön huomioivien palveluiden kehittämisessä. Yhteistyö on jo mahdollistanut tiedon saannin palveluiden tilanteesta ja yhteistyön avulla päästään keräämään aineistoja uusien palveluiden työntekijöiltä ja asiakkailta. Keusoten yhteyshenkilönä toimii johtajaylilääkäri, tutkimus- ja kehittämisjohtaja Pirjo Laitinen-Parkkonen. Yhteistyö mahdollistaa aineiston keräämisen Keusoten kotihoidon työntekijöiltä. Määrällisten aineistojen kannalta keskeisenä yhteistyökumppanina toimii THL:n erikoistutkija Janne Härkönen, joka tuntee ikääntyneiden päihteiden käyttöä käsittelevät aineistot ja on erikoistunut niiden analysointiin.

4. Vastuullinen tiede

4.1 Tutkimuseettiset kysymykset, tasa-arvo ja yhdenvertaisuus, avoin tiede sekä kestävä kehitys hankkeessa

Hankkeessa noudatetaan Suomen Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) linjauksia hyvästä tieteellisestä käytännöstä sekä Helsingin Yliopiston vastuullisen tieteen sitoumuksia. Koska hankkeessa lähestytään ihmisiä – iäkkäitä henkilöitä sekä työntekijöitä – tutkimuseettisten ulottuvuuksien huomioiminen ennen aineistonkeruuta, sen aikana sekä aineistoa käytettäessä ja raporteja laadittaessa on ensiarvoisen tärkeää (ks. Rauhala & Virokannas, 2011). Määrällisten aineistojen osalta toimitaan niiden käyttöä koskevien ohjeiden mukaisesti. Kaikkia aineistoja käsitellään luottamuksellisesti tietosuojalainsäädännön edellyttämällä tavalla.

Hankkeessa sitoudutaan tutkimukseen osallistuvien henkilöiden arvostavaan ja heidän tahtonsa huomioivaan lähestymistapaan. Tutkimusluvut hankitaan niin Helsingin kaupungilta ja Keusotesta kuin niiltä palveluuyksiköiltä, joita hankkeessa lähestytään. Lisäksi pyydetään kirjalliset suostumukset kaikilta tutkimukseen osallistuvilta henkilöiltä. Tutkittavia informoidaan sekä kirjallisesti että suullisesti tutkimuksen tarkoituksesta ja varmistetaan, että

he ymmärtävät mitä osallistuminen heidän kohdallaan tarkoittaa ja että heillä on oikeus halutessaan keskeyttää osallistumisensa. Informointi sisältää kuvauksen siitä, kuinka aineistonkeruu toteutetaan, kuinka aineistoa säilytetään, kenellä on pääsy aineistoon, kuinka aineistoa käsitellään ja miten osallistujien yksityisyys suojataan. Osallistuminen järjestetään siten, ettei siitä koidu osallistujille kustannuksia ja osallistumisen vapaaehtoisuus varmistetaan. Tutkimusraporteissa kerättyä aineistoa käsitellään sensitiivisesti siten, että osallistujia ei voi tunnistaa ja heidän esiin nostamiaan käsityksiä kunnioitetaan.

Ikääntyneiden haitallinen päihteiden käyttö on osin piilossa oleva ongelma, johon nykyiset palvelut eivät tarjoa tarpeenmukaista apua. Sen vuoksi hanke edesauttaa Yhdistyneiden kansakuntien (YK) kestävä kehityksen toimintaohjelman kolmatta tavoitetta terveellisen elämän ja hyvinvoinnin takaamisesta kaikenikäisille. Tutkitun tiedon avulla voidaan vähentää eriarvoisuutta maan sisällä (YK:n ohjelman tavoite 10) ja hyvinvointialueiden välillä, kun luodaan yhteisiä palvelutarpeet paremmin huomioivia toimintamalleja. Lisäksi hanke tavoittelee vaikuttavien ihmisten yhteiskuntaa osallistamalla ammattilaisia ja tutkijoita yhteiseen toimintaan ja dialogiin. Hankkeessa pyritään resurssiviisaaseen ja luonnon kannalta kestävään liikkumiseen, esimerkkinä matkustusjärjestelyt ja etäyhteysmahdollisuudet. Tutkimustiimissä pyritään eri akateemisissa vaiheissa olevien ja eri ikäisten tutkijoiden keskinäiseen tasavertaisuuteen. Tiimi tukee tukijan 1 väitöskirjan edistämistä ja tutkijan 2 dosentuurin saavuttamista. Hankkeen julkaisut kirjoitetaan yhdessä asettamalla kirjoittajat oikeudenmukaiseen järjestykseen.

5. Yhteiskunnalliset vaikutukset ja vaikuttavuus

5.1 Vaikutukset ja vaikuttavuus tiedeyhteisön ulkopuolella

Hankkeessa tuotetaan tieteelliseen tutkimukseen perustuvia tuloksia, jotka palvelevat sosiaalityön ja päihdepalveluiden kehittämistä käytännössä. Hankkeen vaikuttavuutta tukee toimiminen tiiviissä vuorovaikutuksessa käytännön yhteistyökumppaneiden kanssa, minkä lisäksi tutkimusryhmällä on entuudestaan laajat yhteistyöverkostot hankkeen kannalta relevantteihin tahoihin.

Lyhyen tähtäimen vaikutuksina hankkeessa tuotetaan uudenlaista tietoa ikääntyneiden päihteiden käytöstä ja palvelutarpeista, mikä edesauttaa keskipitkällä tähtäimellä riittävien, laadukkaiden ja oikein kohdentuvien palveluiden kehittämistä. Gerontologisen sosiaalityön sekä päihde- ja hoivapalveluiden ammattilaisille mahdollistetaan osaamisen vahvistumista ikääntyneiden päihteiden käyttöä koskevissa erityiskysymyksissä; avun tarpeen tunnistamisessa, kartoittamisessa ja palveluohjaamisessa. Uudenlaisen tiedon hyödyntäminen on integroitavissa sosiaalityöntekijöiden koulutukseen, sillä lähes koko tutkimustiimi toimii sosiaalityön tieteenalan opetustehtävissä.

Tämän myötä hankkeesta koituu pitkällä tähtäimellä myös yhteiskunnallista hyötyä. Vaikka hankkeen konkreettiseen toteutukseen osallistuu vain kaksi hyvinvointialuetta, ovat tulokset sovellettavissa valtakunnallisella tasolla millä tahansa hyvinvointialueella. Hanke tulee todennäköisesti herättämään kiinnostusta tiedotusvälineissä ja laajassa yleisössä. Väestön ikääntymistä on tarkasteltu enimmäkseen hoivan näkökulmasta, eikä ikääntyneiden päihteiden käyttö ole ilmiön laajuudesta huolimatta ollut keskustelun tai tutkimuksen kohteena.

6. Lähdeluettelo

Ajalin, M. (2017) Ikääntyneiden päihde- ja mielenterveyspalvelujen kehittäminen. Helsingin kaupunki. Julkaisematon selvitys.

Chhatre, S., Cook, R., Mallik, E. & Jayadevappa, R. (2017) Trends in substance use admissions among older adults. *BMC Health Services Research* 17: 584. DOI 10.1186/s12913-017-2538-z

Cummings, S. M., Bride, B. & Rawlins-Shaw, A. M. (2006) Alcohol Abuse Treatment for Older Adults. *Journal of Evidence-Based Social Work*, 3(1), 79–99.

Gunnarsson, E. (2012) Dilemman och utmaningar – hemtjänstens arbete med äldre personer som har missbruksproblem. Teoksessa Storbjörk J. (toim.) Samhället, alkoholen och drogera. Politik, konstruktioner och dilemman. Stockholm: Stockholms universitets förlag, 237–253.

Haarni, I. & Hautamäki, L. (2008) Ikääntyvät juomatavat: elämänkokemus ja muuttuva suhde alkoholiin. Helsinki: Gaudeamus.

Immonen, S., Valvanne, J. & Pitkälä, K. (2010) Older adults' own reasoning for their alcohol consumption. *International Journal of Geriatric Psychiatry* 26, 1169–1176.

Immonen, S., Valvanne, J. & Pitkälä, K. (2011) Prevalence of at-risk drinking among older adults and associated sociodemographic and health-related factors. *Journal of nutrition, health and ageing* 15(9), 789–794.

Kaitala, I., Partanen, A., Kuussaari, K., Heiskanen, M., Kesänen, M. & Viskari, I. (2021) Koronaepidemian ensimmäisen aallon vaikutuksia päihdepalveluiden toimintaan, asiakkaisiin ja henkilöstöön. *Yhteiskuntapolitiikka* 86:5–6, 609–614.

Karlsson & Gunnarsson, E. (2018) Squalor, chaos and feelings of disgust: care workers talk about older people with alcohol problems. *Ageing & Society* 38(8), 1624–1644.

Karttunen, T. (2021a) Social framework for understanding women's substance abuse, treatment and vulnerability. In Kuronen M., Virokannas E. & Salovaara U. (eds.) *Women, Vulnerabilities and Welfare Service Systems*. Routledge Advances in Social Work. London & New York: Routledge, 108–121.

Karttunen, T. (2021b) Kannattelu ja vaurioituminen naisten päihdeongelmien sävyttämissä läheissuhteissa. Teoksessa Järvinen-Tassopoulos J. & Pirskanen H. (toim.) *Riippuvuus perheessä*. Helsinki: Gaudeamus, 141–167.

Karttunen, T. (2019) Nais erityistä päihdehoitoa. Etnografinen tutkimus päihdehoitolaitoksen naistenyhteisöstä. *JYU Dissertations* 118. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Kuerbis, A. (2019) Substance Use among Older Adults: An Update on Prevalence, Etiology, Assessment, and Intervention. *Gerontology* DOI: 10.1159/000504363

Kuronen, M, Virokannas, E & Salovaara, U (eds.) (2021) *Women, Vulnerabilities and Welfare Service Systems*. London: Routledge.

Kuussaari, K., Tigerstedt, C. & Vilkkö, A. (2021) 55 vuotta täyttäneet päihteiden käyttäjät sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmässä. Teoksessa Kaukonen O. & Kuussaari K. (toim.) *Päihdepalveluiden yhteiskunnalliset haasteet*. Helsinki: THL, 56–71.

Laitinen-Parkkonen, P. (13.2.2023) *Keusotessa paljon palveluita käyttävien ryhmät*.

Leppo, A. & Perälä, R. (2017) Remains of care: opioid substitution treatment in the post-welfare state, *Sociology of Health and Illness*, 39, 6, 959-978.

Leppo, A. & Perälä, R. (2022) Huumeidenkäyttäjä hyvinvointivaltion katveessa. Toimijuus kilpailutetun opioidikorvaushoidon arjessa. Teoksessa Honkasalo M-L., Jylhäkangas L. & Leppo A. (toim.) *Haavoittuva toimijuus – sairastaminen ja hoiva hyvinvointivaltion laitamilla*. Tampere: Vastapaino, 83–123.

Mattson, M., Lipari, N., Hays, C., & Van Horn, S.L. (2017) A day in the life of older adults: substance use facts. The CBHSQ Report. Substance Abuse and Mental Health Services Administration.

Omaishoitajaliitto (2020) *Päihteiden käyttö ja päihdeongelmat omaishoitoperheissä. Tuloksia Kuppi nurin -hankkeen tekemästä kartoituksesta*.

Perälä, R. & Leppo, A. (2022) Turha kärsimys: Päihteisiin liittyvät institutionaaliset ongelmatilanteet eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisuihin. *Yhteiskuntapolitiikka*, 87,1, 45–55.

Rauhala, P-L., Virokannas, E (2011) *Sosiaalityön tutkimuksen etiikka, opettaminen ja tietoarvo*. Teoksessa Pehkonen A. & Väänänen-Fomin M. (toim.) *Sosiaalityön arvot ja etiikka*, 235–255. Jyväskylä: PS-kustannus.

Rossi, E., Zechner, M., Tiilikainen, E., Pietilä, I., Seppänen, M., Kinni, R., Skaffari, P., Ruotsalainen, S., Soukiala, T., Hirvonen, J., Niemi, M. & Korpelainen, A. (2022) Gerontologinen sosiaalityö etsii paikkaansa muuttuvassa palvelujärjestelmässä. *Yhteiskuntapolitiikka* 87(5–6), 579–584.

Ruusuvuori, J., Nikander, P. & Hyvärinen, M (toim.) (2019) *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino.

Storey, J.E. (2020) Risk factors for elder abuse and neglect: A review of the literature. *Aggression and Violent Behavior* 50, <https://doi.org/10.1016/j.avb.2019.101339>.

Tigerstedt, C., Härkönen, J., Mäkelä, P., Parikka, S. & Vilkkö, A. (2020) Drinking patterns among Finns aged 60 years and over from the 1990s onwards. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* 37(5), 470–480.

Vilkkö, A., Finne-Soveri, H., Sohlman, B., Noro, A. & Jokinen, S. (2013) Kotona asuvan ikäihmisen kohtuutta runsaampi alkoholin käyttö ja omaisen hoivavastuu. Teoksessa Warpenius K., Holmila

M. & Tigerstedt C. (toim.) Alkoholi- ja päihdehaitat läheisille, muille ihmisille ja yhteiskunnalle. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 63–77.

Virokannas, E. (2017) Eriarvoisuuden kokemuksia ja hallinnan suhteita hyvinvointipalvelujärjestelmässä – Huumeita käyttävien naisten ”standpoint”. Yhteiskuntapolitiikka 82:3, 274–283.

Virokannas, E. (2020) Treatment Barriers to Social and Health Care Services from the Standpoint of Female Substance Users in Finland. *Journal of Social Service Research* 46(4), 484–495. <https://doi.org/10.1080/01488376.2019.1598532>

Virokannas, E., Liuski, S. & Kuronen, M. (2020) The contested concept of vulnerability – a literature review. *European Journal of Social Work* 23(2), 327–339.

Wadd, S., & Galvani, S. (2014) Working with Older People with Alcohol Problems: Insight from Specialist Substance Misuse Professionals and their Service Users. *Social Work Education*, 33(5), 656–669.

Zechner, M., Näre, L., Karsio, O., Olakivi, A., Sointu, L., Hoppania, H-K. & Vaittinen, T. (2022) *The politics of Ailment. A New Approach to Care*. Bristol: Policy Press.